
**FÁBIÁN ZSUZSANNA „NOMI PROPRI ITALIANI NELL’UNGHERESE
(OLASZ TULAJDONNEVEK A MAGYARBAN)”**

CÍMŰ HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉSÉNEK ÖSSZEFOGLALÓJA

ELTE BTK, Budapest, 2006. 138 lap

Opponensek: Albert Sándor, Sciacovelli Antonio

Védés: 2007. április 18.

1. 1969-ben, a II. Névtudományi Konferencián GÁLDI LÁSZLÓ a hazai romanisztika névtani feladatairól, perspektíváiról tartott előadást. Az ötletek felsorolásakor a 6. pontban ezeket mondta: „Érdekes kutatási terület lenne [...] regisztrálni, sőt szinte feltérképezni a különböző újlatin eredetű családnevek elterjedését a magyarság körében [...]. A *Grand-pierre* és *L’Auné* névtől a nyilván olasz *Guido*-ból származó *Guidi* névig (amelyet ma már sokszor *Gujdi*-nak ejtenek) s a *Del Medico*-kig [...] bő anyagot lehetne összeállítani. S nem lehetne-e tanulmány tárgya az [...] utónevek behatolásának története is [...]?” (KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., Névtudományi előadások. NytudÉrt. 70. Budapest, 1970: 284.)

Ugorjunk most egy nagyot az időben. Nem tudom felidézni, hogy tudományos pályafutásom során mikor és főleg milyen okból fordult érdeklődésem a névtan felé, de habilitációs dolgozatomat már e tárgykörben készítettem el. A 2007. áprilisi védés után körülbelül egy évvel ajándékozta nekem atyai barátom, Magay Tamás a bevezetőben említett kongresszus anyagának gyűjteményes kötetét. Nem válik dicsőségemre, de a fent idézett sorokról csak ekkor szereztem tudomást és ismertem fel azonnal, hogy – Gáldi László egykori szakdolgozójaként! – névtani munkásságommal tulajdonképpen ismét egyik útmutatását követtem; idézett sorait akár mottónak illeszthettem volna dolgozatom elejére.

2. A „Nomi propri italiani nell’ungherese” (Olasz tulajdonnevek a magyarban) című, olasz nyelvű értekezés 1991–2006 közötti névtani tevékenységem egyfajta összegzése, amelyben elsősorban eredetileg is olasz nyelven publikált tanulmányaimat foglaltam össze. Erre azon felismerés által éreztem magamat feljogosítva, mely szerint az utóbbi időszakban egyre markánsabban látszik kirajzolódni a névtanban az interonomasztikának (a német szakirodalomban gyakran *Interferenzonomastik*-nak) nevezett ág: ez a tágabb értelmű interlingvisztika (a német szóhasználatban *Kontaktlinguistik* is) azon területe, amely a nyelvek (történeti és/vagy szinkrón) érintkezési folyamataiban a tulajdonnevek által kiváltott nyelvi hatásokat, a névtípusok vagy egyes konkrét formák átvándorlását, egy másik nyelvben való megjelenését stb. vizsgálja (l. erről pl. a dolgozatban is ismertett következő tanulmányokat: WILHELM F. H. NICOLAISEN, Language contact and onomastics. In: HANS GOEBL – PETER H. NELDE – ZDENEK STARÝ – WOLFGANG WÖLCK szerk., *Kontaktlinguistik*. Berlin–New York, 1996. 1: 549–54; ALTAY COŞKUN – JÜRGEN ZEIDLER, Personennamen zwischen Kulturen. Was ist Interferenzonomastik und was kann sie leisten? <http://www.nioonline.net/terminol.htm>; PÓCZOS RITA, Nyelvi kölcsönhatások

a helynévrendszerekben. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Debrecen–Jyväskylä, 2002: 99–106; stb.*). Megjegyzendő, hogy itt az *interlingvisztika* terminusnak természetesen nem a korábban már többek által és különböző értelemben használt jelentéseiről van szó – mint például a nyelvi univerzálékra alapozott mesterséges nyelvekre (pl. az interlinguára) – vonatkozóról stb. Az interonomasztikai kutatások tehát különböző megközelítésekben azt vizsgálják, hogy a „modellnyelv” (habilitációs dolgozatomban az olasz) tulajdonneveinek milyen előfordulási, megjelenési formái, illetve áttételesebben: az érintkezések nyomán bekövetkező nyelvi hatásai mutatkozhatnak meg a befogadó nyelvben (esetünkben a magyarban).

Az értekezésben közreadott anyag ugyanakkor nem csak már korábbi publikációk pusztá összekapcsolása: egyrészt a tanulmányok mindegyikét kiegészítettem új adatokkal és a legújabb (elsősorban az olaszra vonatkozó vagy olasz szerzők által készített) szakirodalomból hozzájuk illeszthető meglátásokkal, másrészt pedig új fejezetként illesztettem a munkához az első, elméleti bevezető részt, illetve a hagyományos tulajdonnévi csoportokba be nem sorolható eseteket tárgyaló 5. fejezetet. Az egyes területekhez fűzött kiegészítések, újabb kutatási eredmények túlnyomó többségét lábjegyzetekben helyeztem el, hogy ne törjem meg az eredeti tanulmányok gondolatmenetének koherenciáját.

2.1. A munka első részében (I preliminari del presente lavoro) összefoglaló áttekintést adtam eddigi névtani munkásságom irányáról és jellegéről. Beszámoltam egyfelől a felsőfokú italianista oktatásban elért, úttörőnek mondható eredményekről (rendszeres egyetemi kurzusok, az „Antologia di onomastica italiana” [Bp., ELTE Olasz Tanszék, 2001] című egyetemi jegyzet összeállítása, névtani témájú szakdolgozatok vezetése, az utóneveket illetően olasz–magyar névegybevető szemináriumi dolgozatok készíttetése stb.). Másfelől pedig utaltam a magyar névtani kutatások itáliai bemutatására, népszerűsítésére, melyet a *Rivista Italiana di Onomastica* című, Rómában megjelenő rangos nemzetközi névtani folyóirat hasábjain végzek annak szinte megindulása óta (1995–1996), a folyóirat „magyarországi levelezője” minőségben (eddig több mint ötven hosszabb-rövidebb ismertetésem látott itt napvilágot); az olasz folyóirat éves ismertetésére egyébként a megújult Névtani Értesítőben rendszeresen sor kerül.

2.2. A bevezető rész második és harmadik alpontjában (Alcune osservazioni sui nomi propri; Il nome proprio come fenomeno interlinguistico, interonomastica) vázlatosan összefoglaltam a tulajdonnév fogalmával, definíciójával és „jelentésével” kapcsolatos felfogásokat és vitákat, ismertettem ezek mai állását, elsősorban olasz szakirodalom alapján, illetve röviden kitértem az utóbbi időben a (nemzetközi) terminológia kapcsán felmerült aktuális problémákra, különös tekintettel a magában a kategorizálásban mutatkozó különbözőségekre és a feltűnően burjánzó terminusok egységesítésének, nemzetközi sztenderdizálásának kísérleteire. Leírtam továbbá – elsősorban ROBERTO GUSMANI udinei nyelvészprofesszor „Interlinguistica” (In: R. LAZZERONI szerk., *Linguistica storica*. Roma, 1987: 87–114) című munkájának megállapításaira támaszkodva – a szókölcsonzés fogalmát interlingvisztikai keretben, továbbá azt is, hogy e megközelítésben hogyan értelmezhető a tulajdonnév mint kölcsönszó.

3. Interlingvisztikai megközelítésben tágíthatók a tulajdonnevek L1–L2 közötti mozgásának, hatásának vizsgálati keretei. Így a lexémák csoportosításán, elemzésén túl foglalkozhattam a nyelvek közötti deonomasztika, továbbá a tulajdonnevek (elsősorban irodalmi közegű) ekvivalenciájának, megfeleltetésének, azaz „fordíthatóság”-nak elméleti és gyakorlati kérdéseivel is.

3.1. Ami a második nagyobb fejezetben (Nomi propri italiani nell’ungherese) vizsgált lexémákat, lexéma szintű megnevezéseket illeti, két alapvető csoportot tartottam célszerűnek elkülöníteni a vizsgálati anyagban belül: a) feltérképeztem, hogy az olasz egyedi referenseket jelölő eredeti olasz tulajdonnevek hogyan jelennek meg magyar kontextusokban (pl. *Piazza San Marco*, *San Marco tér* vagy *Szent Márk tér*); b) azt is megvizsgáltam, hogy – az iménti pontban említett előfordulásokon keresztül is – az olasz modellek hatottak-e (és ha igen, hogyan) a magyarban lehetséges elnevezésekre. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy magyar tulajdonnevekként (vagy ezek részeként) megjelenhetnek nem meghonosodott olasz (köznévi vagy tulajdonnévi) lexémák (pl. *Paradiso Lakópark*, *Toscana Kert* – ingatlanok elnevezése), jövevényszóvá vált alakok (pl. *Vásári* < *Vasari*, *Meszéna* < *Messina*; *Il Treno Pizzéria*), az olaszban jellemző szintaktikai szerkezetek (pl. alaptag + determináns sorrend: *Palazzo Klotild* – ingatlan elnevezése), megjelenhet jellegzetesen olasz morféma (pl. képzők, l. a fokozó *-issimo*: *Sportissimo* [újságcím], *Kadarissimo* [magyar bornév], a kicsinyítő *-etti*: *Gradoletti*, *Bonbonetti* [édességek]), és feltűnhetnek tükörfordítások is (pl. *Angelo Territorio* = szó szerint ‘angyal + föld, terület’ [a budapesti, közelebből angyalföldi Vasas egyik magyar futballszurkolói klubjának neve]).

A vizsgálódást igyekeztem gazdag példaanyagra alapozni. A példák forrása elsősorban az irodalmi és a sajtónyelv volt; egyes területeken a releváns vizsgálati eredményekhez szükséges esetmennyiség célzott gyűjtéssel állt össze (pl. a vezetéknevek esetében a jellegzetes olasz névkezdetek magyar megfelelőinek keresése adatbázisokban). Ezenkívül néhány általam vezetett olaszos névtani szakdolgozatból is használtam fel példákat (KONCZEK TÍRIA 1997. Olasz családnevek Magyarországon; CSÖMÖR BOGLÁRKA 2003. Olasz vonatkozású helynevek a magyar nyelvben; HOSSZÚ ERZSÉBET 2004. Olasz márkanevek a magyarban). Itt mondok ismételt köszönetet kollégáimnak és tanítványaimnak, akik – kutatásaimról tudomást szerezvén – saját példáikkal is hozzájárultak gyűjteményem gazdagításához.

Megfigyeléseim kiterjedtek mind a tulajdonnevek hagyományos, mind az utóbbi időkben elkülönített alcsoportjaira is (pl. a helyneveken belül a sziklamászóutak neve, az egyéb tulajdonneveknél a korszakok, az események, a díjak neve stb.).

A személynevek közül általában a vezetékneveknél merül fel erőteljesen a kutatás interdiszciplináris jellege: elsősorban a meghonosodott formáknál (pl. *Vásáry*, *Gvadányi*, *Gujdi*, *Meszéna*) semmiképpen sem lehet eltekinteni a történeti és szorosabban a konkrét családörténeti kutatásoktól, de szükségesek ezek az egyelőre még ismeretlen vagy bizonytalan eredetű vezetékneveknél is (pl. *Kardi/Kárdi/Karda*, *Kvalla*, *Szalva*, *Polló* stb.). Az olasz keresztneveknek (pl. *Márió*, *Szabrina*, *Szeverina*) a magyarban való terjedése esetében is erőteljes a nyelven kívüli tényezők hatása (sok a vegyes házasságban született gyermek; a turizmus és a művészetek, közülük elsősorban a film is hat a névdivatra stb.).

A helyneveknél két nagy területre összpontosítottam vizsgálódásaimat. Egyfelől megnéztem, hogy az olasz helyeket jelölő toponimák – különös tekintettel a bennük gyakori közszoói kísérelő elemekre (*via, piazza, ponte, lago, monte*) – hogyan jelennek meg a magyar kontextusokban. Másfelől áttekintettem a valamilyen vonatkozásban Itáliával kapcsolatba hozható magyar helyekre vonatkozó neveket (egyfelől a településneveket, pl. *Olaszi* és társai, továbbá *Velence, Pentele*; másfelől a belterületi helyneveket, pl. *Filatori-gát, Burcsellás-köz*, melyek túlnyomó többsége már az újabb korokban, kommemoratív névadással született, pl. *Garibaldi, Romanelli, Toscanini utca*. A helynevek legújabb típusai között megjelentek olasz elnevezések a lakóparkok (pl. *Fontána, Pendola*), a lakóépületek (pl. *Palazzo Dorottya*), illetve a sziklamászóutak nevei (pl. *Pasta sciutta, Ciao Italy, Vendetta*) körében is.

Az olasz elem terjedése az intézményneveknél egyértelműen a kilencvenes évektől zajló gazdasági változásokkal függ össze (vegyesvállalatok, mediterrán/olasz divat az étkezésben, s így a vendéglátásban stb.); eredete természeténél fogva azonban ez a névállomány igen változékony (néhány példa: *Danubio Park, Ceramica Bella Kereskedelmi Kft., Mirtillo Vendéglátó Kft., Artigiana Gelati Fagyaltató, San Gelato gelateria*; tréfás névalkotással: *Tintorettó Borozó*). Tetteen érhető ugyanakkor néhány intézménynevében a kulturális kapcsolatok felélénkölése is (pl. *Perlasca iskola*), illetve a rendszerváltozás következtében az egyházi oktatás megerősödése (pl. *Don Bosco, Néri Szent Fülöp* stb. iskolák).

A márkanevek esetében volt a legnehezebb azt meghatározni, hogy mi tekintendő „olasz”-nak mind a referens, mind az elnevezés szempontjából: a globális piac érvényre jutása ugyanis éppen azzal a nyelvi következménnyel járt, hogy (a terméknek az egész világon való eladhatósági prioritása miatt) e körben túlnyomó többségben vannak a nyelvhez nem köthető, „internacionális” fantázianevek. Itt tehát inkább a megnevezések „olaszos jellegéről” beszélhetünk (pl. gyakori a jellegzetesen az olasz nyelvhez kötött képzők használata: *Danonino, Duplissimo* – joghurtféleségek, *Tagliaretta* – félkész tészta, *Grandello* – desszert; sőt a képző önállósodása is megfigyelhető: *Issima* – kozmetikum-család], *Issima* – örölt kávé stb.). – A márkanevek területén belül voltak másfelől a legjobban tetten érhetőek a már sokszor leírt köznevesülési, illetve tulajdonnevesülési folyamatok (és ezekkel összefüggésben a márkanevek nagy vagy kis kezdőbetűs írásának problematikája), illetve a tréfás, figyelemfelkeltő névadás különböző megnyilvánulási formái (pl. *Gelatiamo* jégkrém a *gelato* ’fagylalt’ + *-iamo* T/1. igei személyrag, azaz egy, az olaszban egyébként nem létező ige képzése márkanevként, ami ’fagylaltozunk!’ felhírásként értendő stb.).

Az egyéb tulajdonnevek, azaz a hagyományos csoportokba nem tartozó, de a névtani kutatásokba újabban már bevont tulajdonnevek körében a következőkre terjedt ki figyelem: eseménynevek (*il Giubileo ~ a Jubileum* – a Szent Év]; *il Palio* – középkori eredetű lovasjáték), az idővel kapcsolatban nevek (*il Trecento* – a 14. század); műveletek, tervek, programok, projektek neve (*Beccaria* – nevelési-bűnmegelőzési program, *Monteverdissimo* – zenei fesztivál); rangok és címek neve, antonomáziák (*il Cavaliere ~ a Lovag* – Berlusconi); szállítóeszközök neve (*Gardazzurra* – vitorlás, *Trollino* – trolibusz); díjak neve (*Prima Prissima; Dottore-díj, Arlecchino-díj*).

Általánosságban elmondható, hogy a tulajdonnevek minden altípusában megnövekedett az olasz elemek mennyisége, illetve népszerű lett az olasz(os) jelleg. Ez a tendencia minden bizonyonnyal Itáliának bizonyos területeken (pl. táplálkozás, divat, turizmus stb.)

kivívott kétségtelen, az egész világon érvényes presztízisével, illetve az olasz–magyar gazdasági és kulturális kapcsolatok intenzívebbé válásával áll összefüggésben.

3.2. A tulajdonnevek köznevesülésének tárgyalásakor (Deonomastici tra italiano e ungherese) elsősorban ROBERTO GUSMANI részletező és szigorú kritériumokra alapozott felfogását tekintetem alapvetőnek (Saggi sull’interferenza linguistica. In: MARIA FARKAS-BÉNYI szerk., *Antologia della lingua italiana di oggi*. Szeged, 1998: 175–8). A már korábban is említett jeles nyelvész véleménye szerint két nyelv közötti (tehát interlingvisztikai) köznevesülésnek csak azok az esetek minősülnek, amelyek a) olasz (vagy magyar) referensre vonatkoznak; b) amelyeknél a kiinduló nyelvben nem történt (már) köznevesülés (mert ilyenkor a már köznevesült szó „sima” kölcsönszóként kerülhet át az átvevő nyelvbe; pl. a *Paparazzo* [híres olasz fotós] → *paparazzo* ’lesifotós’ változás már az olasz nyelvben lezajlott, a magyarba már a köznevesült főnév került át); és végül c) amelyeknél nem merülhet föl a más nyelv általi közvetítettség (a *leporello* ’harmonikaszerűen hajtogatott könyv, füzet’ szó és jelentés valószínűleg az osztrák németben alakult ki egy Mozart-opera egyik főszereplőjének nevéből, és innen már köznévként jött át a magyarba). A szigorú kritériumok miatt tehát az ebbe a kategóriába tartozó konkrét esetként csupán két szó jön számításba: a *fregoli* (’ruhák szárítására alkalmas, magasba húzható teregető’), mely Leopoldo Fregoli átváltozóművész (1867–1936) nevéből köznevesült a 19. sz. első évtizedeiben; az elavult *viganó* (’női ruhadarab’) pedig Teresa Viganò táncosnő (†1833) nevéből (pontosabban: olasz férje vezetéknévéről) született meg közvetlenül 1793-as bécsi fellépései után. Az első esetében sikerült ugyan az egész Európában népszerű szórakoztatónak még budapesti fellépéseit is dokumentálni, kutatásaim azonban egyelőre eredménytelenek maradtak a csupán hazánkban ismert referens megszületését, illetve a névátvitel konkrét magyarzatát illetően (ebben a vonatkozásban csak feltételezéseim vannak). A *viganó* referensének s magának a szónak a története már korábról ismert.

3.3. A tulajdonnevek ekvivalenciájának megteremtése, azaz „fordíthatóságuk” szintén beletartozik az interonomasztika tárgykörébe, így ezt az aspektust is külön fejezetben kívántam bemutatni (*La traduzione dei nomi propri nelle opere letterarie*). Először rövid áttekintést adtam a szakirodalomból ismert kategorizálásokról: J. SOLTÉSZ KATALIN szerint például a jelnév típusú tulajdonnevek ekvivalensekkel helyettesítendők (pl. *Giovanni – János*), a szónév típusúak viszont rendszerint lefordítandók (pl. *Lánchíd ~ Ponte delle Catene*; A tulajdonnevek fordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 1967: 280–92); LAURA SALMON-KOVARSKI négy alapvető eljárást sorol fel: „interfonetikai átírás” (pl. *Alice ~ Alíz*), „interlingvisztikai fordítás” (pl. *Cindarella ~ Aschenputtel ~ Hamupipőke*), „átváltás a jel hangzó vagy képfelidéző tulajdonságai mentén” (pl. *Micky Mouse ~ Topolino* ’egérke’), „szemiotikai vagy funkcionális áttevés/megfeleltetés” (pl. *Pinocchio* az oroszban *Buratinó*; *Popeye* az olaszban *Braccio di Ferro* ’vaskar(ú)’) (*Onomastica letteraria e traduttologia: dalla teoria alla strategia*. *Rivista Italiana di Onomastica* 1997: 67–83); stb.

Konkrét esettanulmányként Carlo Collodi *Pinocchio* című világhírű regényének magyar fordításaiban elemeztem a tulajdonnevek megfeleltetéseit, hiszen majd másfél évszázad ez irányú fordítói gyakorlata érhető tetten a hat magyar változatban (Radó Antal, 1926: *Tuskó Matyi kalandjai szárazon és vízen*; Czédly Károly, 1928: *Fajankó, a fából*

faragott paprikajancsi tanulságos és vidám históriája; Gáspár Margit, 1940: *Pinocchio kalandjai – Egy kis fabáb története*; Balogh Barna, 1940: *Pinokkio – egy élő fabábu csodálatos kalandjai*; Rónay György, 1967: *Pinokkió kalandjai*; Szénási Ferenc, 1999: *Pinocchio kalandjai*). Az eredmény egyrészt olasz–magyar személynévi és helynévi példákkal támasztja alá a szakirodalomban is leírt ekvivalenciamódozatokat, másrészt pedig megerősíti azokat a korábbi, általános jellegű megállapításokat, melyek szerint régebben a fordítók inkább a művek, s így a tulajdonnevek adaptációjának voltak a hívei, ma viszont jobban kedvelik az eredeti miliő, s így a nevek meghagyását-megtartását, még akkor is, ha ez rendszerint veszteségekkel jár (többnyire elvész például a „beszélő nevek” eredeti üzenete).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

Summary of ZSUZSANNA FÁBIÁN’s habilitation dissertation entitled „Nomi propri italiani nell’ungherese [Italian proper names in the Hungarian language]”

This summary gives the conclusions of ZSUZSANNA FÁBIÁN’s habilitation dissertation entitled „Nomi propri italiani nell’ungherese [Italian proper names in the Hungarian language]”. The thesis summarises the results of the author’s onomastic work performed between 1991 and 2006. Based on interonomastic approach, ZSUZSANNA FÁBIÁN examines the linguistic effects of proper names in the contact processes of the Hungarian and the Italian language; the borrowings of name types and actual names; the appearance of Italian names in Hungarian.